حەسەن زیرەک؛ لەنێوان عەشق و نیشتماندا

سەلاح نیساری
(بۆکان)

ئەگەر بە سەرنجەوە گوێ بۆ گۆرانی و مۆسیقای ئێران بەگشتی ڕابگرین، بەدڵنیاییەوە هەست بە چێژ و ڕوحێکی کوردی دەکەین. ئەوە بێجگە لەوەی کە ئێرانی غەیرە کورد جگە لە فارس، کەڵکیان لە ئاواز و مووزیکی کوردی وەرگرتووە و بە ئاشکرا زۆر ئاوازی کوردی لەلایەن کوردەکانەوە دزراوە و بۆ خۆشخزمەتی بە نەتەوەی فارس، شیعری فارسی لەسەر دانراوە و بە مۆسیقای ڕێکوپێک لەلایەن دەنگخۆشانی فارس، یان تەنانەت کوردە فارسی وێژەکانیشەوە بە گۆرانی گوتراوەتەوە. نموونەش گۆرانی و مەقامەکانی مامۆستا عەلی مەردان، سەید عەلی ئەسغەر کوردستانی و حەسەن زیرەکن.

کورد بەهۆی ئەوەی بەشێکی زۆری چیانشینەو لە پێدەشتەکاندا گیرساوەتەوە و پێشینەیەکی دوورودرێژی لە ژیانی نێو شار، یان باشتر ئەوەیە بڵێم لە شاری گەورەدا نەژیاوە، دەنگ و ئاواز و خدە و ڕەسەنایەتی خۆی وەک سروشتی وڵاتەکەی پاراستووە؛ ئەمەش لە گۆرانی و مقام و ئاوازە کوردییەکاندا بەدەنگی مامۆستایانی بەرێ، وەک سەید عەلی ئەسغەر کوردستانی و عەلی مەردان و حەسەن زیرەک و...تاد دەردەکەوێت. بەدڵنیاییەوە کەمتر گۆرانی کوردی هەیە وەختێ بەگوێی دڵ دەیبیستی هەست بە ڕەسەنایەتی کورد بوونی خۆت نەکەیت و پێتوا نەبێ کە تۆش میللەتێکی و خاوەن ناسنامە و وڵات و کەلەپووری خۆتی. سەرلەبەری گۆرانی کوردی باوەکو فۆلکلۆرە و وەک میراتییەک بۆمان ماوەتەوە؛ دەلالەت لە کورد بوونمان بە زمان و کولتوور و جلوبەرگ و پیشە دەستییەکان دەکات. حەسەن زیرەک لە گۆرانییەکانیدا مێژوو دەگێڕێتەوە، باسی چیرۆکی

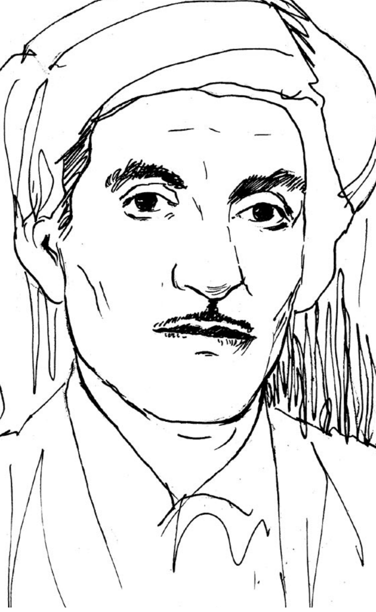

حەسەن زیرەک

ئەویندارى دەکات. پەردە لەسەر ڕاستییەکانی ژیان هەڵدەداتەوە، لەگەڵ خەڵکەکەی ژیاوە و گۆرانییەکانی هەڵقوڵاوی ناخی میللەتەکەیەتی، باسی ڕووبار و چیا و کوێستان و هەوارەکان دەکات. هونەرمەندێکی داهێنەرە و خۆی لە خەڵکەکەی جیانەکردۆتەوە، ئەوەی حەسەن زیرەک لەو خەڵکە هاوێر دەکات، هونەرەکەیەتی. ڕوحی لەگەڵ کوردستانەکەی بووە و ئەگەر هەڵەیەکیشی کردبێ، وەک دەڵێن بەشەر شیری خاوی خواردووە، ئەوەش هیچ لە هونەری زیرەک کەم ناکاتەوە. باس لەنزا و مرازی ئەوینداران و چوون بۆ سەر چاک و پیران دەکات. زمانحاڵی دڵدۆڕاوانەو بە عەشقەوە لە مەرگ دەدوێ. بەدەسکرد و کێڵگە و مەڕداری و هەوار، تەنانەت بە چیا سەرکەشەکانیشەوە. ئەگەر بە وردبینییەوە؛ بە ڕوحێکی بەبێ پێداهەڵدان و دوور لە دەمارگرژی و خۆ هەڵاواردن، بچینە نێو شیعر و بەستە و هەڵبەستە فۆلکلۆرییەکان، یان ئەوانەی کە «شایەر»ەکان خۆیان دایانناوە و بە گۆرانی گوتوویانە، بەبێ زیاد و کەم، باس لە ژیانی کوردەواری و چۆم و ڕووبار و لێر و چیا و بەندەن و باغ و جوگرافیای وڵاتی کوردەواریان کردووە؛ کشتوکاڵ و ئاژەڵداری، پێکەوە ژیان و هەرەوەز و دەستەوا و جۆماڵ و جووت و گا و بەرخ تێبەردان و زاوەماک و هاوێر، ڕنە و گیا دروون و مەڵەغانگێڕ و قەرەقۆڵ، کەرخ و مەڵۆ و تەرمەک و دروێنە و سواڵە، باقەبێن و باقە و تایە و شەغرە، کێشە و خێشک و گێرە و شەنوکەو، خەرمانی سوور و کوێزەر کوتان و خۆیان هەڵدانەوە و خەرمان هەڵگرتن، کاکێشان و بارەنداز و سەربان سواخدان و قیسپە تێکردنەوە و گڵەجان و قوڕشێلان، هەوڕگەر و دیزە و گۆزە کردن و هەنگڵ و دەستک لێنان و سووربوونەوەی گڵ و دەفر و ئامان لە گڵ دەرهاتن و ئەوسا، گۆزە بە شان شیرن خەرامانان بە گۆزەی سوور بەرەو کانی و خێزەرە بەستن؛ ئیتر خۆ ئاوی گۆزەی سووریش هەر باسی ناکرێت، ئەوانە و بە هەزارانی دیکەش گۆرانیبێژی کورد بە زمانی پاقژی دایکی، گۆرانی پێدا هەڵگوتوون و ئێمەش وەک تەواوی گەلانی دنیا بووین بە خاوەنی کولتوور و کەلەپووری خۆمان. هەروەک بەرینان گوتوویانە: ئەگەر ئاواز و مۆسیقایەک کاری تێکردی، ئەوە بزانە دڵۆپ دڵۆپ ڕەسەنایەتی لێدەچۆڕێ. سترانبێژانیش هەروەک شاعیرەکان ئەو عەشق و مەراقەی کەوا لە دڵیاندا بووە، تێکەڵ بەرامەی بسک و کەزێی ناسک و نازدارانیان کردووە و تێکەڵ بە ئارەقەی نێو سنگ و مەمکۆڵان و ڕەوتی ئاسک ئاسای لێو نەبات و چاو کەژاڵان کراوە و ئاوێتە بە ڕوحێکی کوردی ئاراستە و داویانە بە گوێی بەردەنگ و بیسەراندا. ئاشقانی دەنگ و ئاواز و مۆسیقایان پێ سەرمەست کردووە و خەفەتی ژیان و بوون و نەبوون و مەراقیان لێ سڕیونەتەوە. ئازاریان تۆراندوون و خەمیان لێ سەندوونەتەوە، ئەمەش حاشای لێ ناکرێت کە ئافرەت لە گوڵ ناسکترە، بۆ ئەوەی نەژاکێ گۆرانیبێژان لە چەشنی شنە لەگەڵیان نەرمونیان بوون، چونکە ئافرەت بە پێچەوانەی ڕەگەزی نێرینە زۆرتر حەزی لەدەنگی خۆشە. لەلایەکی دیکەشەوە پیاوی دەنگ خۆش زوو سەرنجی ئافرەت بۆ لای خۆی ڕادەکێشێ، بەڵام دەنگ خۆشان هەموویان جوانچاک نین.

لێکدانەوەی گۆرانییەکان:

گۆرانی:

«ئێران، ئێران، ئێران، بووی بە مەسکەنی شێران
چاوت وەک گەلاوێژە/ جلەوکێشی ئەستێران»

مەسکەن: ماڵ، جێگە.

حەسەن زیرەک، لەو گۆرانییەدا خۆشەویستی وڵات و نازدارەکەی ئاوێتەی یەکدی دەکات. ئێران بە وڵاتی شێران دەزانێت و ئەستێرەی گەلاوێژ بە جلەوکێشی ئەستێران کە فەرهەنگ و جوانییەکانی ئەو وڵاتە بە نموونەی باشی دەژمێرێت و وەک ئۆلگۆیەک دەسنیشانی دەکات. دوای ئەوەی لە وەسفی وڵاتی ئێران ڕادەچێ، ئازاری دەروونی تەشەنە دەستێنێ و وەبیری دێتەوە کە وڵاتی ئەو کوردستانە، هەر بۆیە دەڵێ: هەموو جەرگم لەت لەتە، برینداری خەنجەرە. داوا دەکات جوانێ دەستی دەستۆ بکات و لێوئاڵەکەی بچێتە ژوور سەری. هەست بە سەفەری مەرگ دەکات، هەر بۆیە دەڵێ: بە جووت دەستم لە ملی بکەن، دەرِوات و بارگەی سەفەری پێچاوەتەوە. هونەرمەندە ئاشقەکە نیشانی دەدات کە لەسەر باڵای خۆشەویستەکەی بە دەبانی پڕ جەوهەر جەرگی هەڵدڕن و لەو سۆنگەیەوە لە دنیا دەربەدەر بووە.

گۆرانی:

«باران بارانە، هەور و بارانە

یار خودا حافیز دەست لێک بەردانە

بمدەیە ماچێ بە مەحرەمانە

مەحرەمانە: نهێنی.

ئەورِۆ لە کوێستان دەبارێ باران

دەدا لە گۆنای ناسک و نازداران

گۆنا: کوڵمە، ڕوومەت.

خەڵکی غەم دەکرێ من خەم دەفرۆشم

وێنەی سەماوەری چاک لە کوڵ و لە جۆشم

هەستە بێ بۆ لام وەک جاری جاران

بە کوێری دوژمن بە دیدەی یاران

وەک کەو دەخوێنی شەو لە نزاران

باران بارانە دەباری تەرزە /

مەمکی شەمامەی دێراو و تەرزە».

نزار: نسار، خۆر نەگر. شەمامە: گندۆرەی گچکە، شەمام. دێراو: جۆگە، بۆ شەتڵ لێدانی بێستان و تەرەکاری. تەرز: بڕکەی بێستان.

باران خۆی نیشانەی ژیانەوە و سەر هەڵدانە، دەست پێکردنەوەی دۆخێکی تازەیە و ئاشتبوونەوەی سروشتە لەگەڵ وەرزەکان، بەڵام لەگەڵ ئەوەی لە گۆرانییە فۆلکلۆرییەکەدا دەڵێ: یار خودا حافیز دەست لێکبەردانە، بە دزی و پەنامەکی داوای ماچێک دەکات کەوا لێک نزیک بوونەوە و ئاشتی پێوەدیارە. تاقەتی دووری یارەکەی ناهێنێت و وەک دێوانە خۆی وێڵ و ئاوارە دەبینێ، یان لە چەشنی سەماوەری چاک لە دەروونەوە دەکوڵێ و دەجۆشێ، خەڵک وەختێ بۆ هەوێنی خۆشییەکانی بە شوێن خەم و خەفەتدا وێڵە، ئەو خەرمانی خەمەکانی دەفرۆشێت. دیسان ناسۆری هەناوی بە ماچێک سارێژ دەکات و فەرامۆشی دێت، خولیای نازدارەکەیەتی بۆ لای بێت و دوژمن کوێرایی دابێ و دیدەی یارانیش ڕوون بێتەوە. ئەویندار شێتانە نزا دەکات، تەنانەت لەباتی باران، حەز بە بارینی تەرزەش دەکات، بەو مەرجەی شۆخی باڵا بەرزی بە نسیب بێ، مەمکی دلبەرەکەی بە شەمامەی سەر دێراو و تەرز، واتە بڕکەی بێستان دەشووبهێنێ.

گۆرانی:

«کانی و سەر کانی، سەر چەشمەی گوڵ بێ

نەعلەت لەو کیژەی شووی نابەدڵ بێ

سەر چەشمە: سەرچاوە. نەعلەت: نەفرین.

نەخۆش و مەستی دوو چاوی کاڵم

حەقم بەدەستە ئەگەر بناڵم

بۆ دوو چاوی جوان ئەوجار عەوداڵم

عەوداڵ: ڕەبەن، هەڵوەدا.

(نە درغربت دلم شاد و نە روی در وطن دارم

الهی بخت من برگرد از ان طالع کە من دارم)

مانا بەگشتی: نە لە غەریبی دڵم شادە و نە دەتوانم بگەڕێمەوە نیشتمانی خۆم، خودایە چارەنووسم ڕێک بخەوە، ئەوە بەخت و بەشی من نییە.

هەر سەر زەمینێ بۆی تۆی لێ نایە

ئاوری تێبەربێ هەر شەو لەلایە

با (زاهید) پێ بزانێ دڵ بە تەنیایە».

زاهید: تەرکە دنیا، پارسا.

ئاشقێکی سەودا سەری چاوکەژاڵان، لە نیشتمانی چاوی جوانی دلبەرەکەیدا خۆی دەبینێتەوە، لەسەر زەوی دەژی و چاوی زەویش کانی و زەریا و باغ و سەوزاییە؛ هەناسە هەڵدەکێشێت و سەر بۆ ئاسمان بەرز دەکاتەوە کە ئاسمانیش بە بێ خۆر و مانگ و ئەستێرە، کووژەکەیەکی شینە و بەو میچەوە قەتیس ماوە. بازاهید پێ بزانێ دڵ

بەتەنیایە، یان بەزەیی پێیدا بێ دڵ بەتەنیایە؛ ئەوە دەست لێنەدانی سروشتە و نەژاکاندنی جوانییەکانە. دڵ بە تەنیا ناژی، چونکە خولقێنەر هەموو گیانداریکی بە جووت دروست کردووە، ئەگەر بێتو دەستی لێ بدرێ جوانییەکان وەک خۆیان نامێنن و دەشێوێن. زیرەک لە دڵی ئەویندارانەوە ئاشقە و ویست و ڕازی ئەوان بە جوانترین ستران دەردەبڕێ. بوێژی ئەو بەستە و ئاوازە ڕەسەنانە کوێستان نشینە و لە گەرمای بەغدا هەڵناکا، خۆی لە غەریبییە و دڵخوازەکەی لە ئێرانە. هەر بۆیە ئاوری دەروونی تەشەنە دەستێنێ و شیعرێکی فارسی دەکاتە هەوێنی گۆرانییەکە و بە مقامێک کانی و سەرکانی گوڵ باران دەکا. هەر وەک لە مانای شیعرە فارسییەکەدا دەردەکەوێ: نە لە غەریبی دڵی خۆشە و توانایی گەڕانەوەی بۆ زێدی خۆی هەیە؛ لە خوا دەپاڕێتەوە بەختی وەگێڕێ لەو تالع و بەشەی کە پێی براوە. لێرەدا پەنا دەباتەوە بەر دیوانی بەستەی فۆلکلۆر و دەڵێ: یان وەڵامێکی بەخێرم بدەوە، یان دڵنیام بکە و با ئەوەندە دەستەو داوێنی شێخ و مەلا و نووشتە نووسان نەبم.

گۆرانی:

«باغەوان گیان من غەریبم/ ڕێگای باغت لە کوێیە
تاوهەڵات و ڕۆژهەڵات/ دای لە پردی مەهاباد
بۆ تۆ نەمایم تووران گیان/ گەردن قورینگ و لێو نەبات
تۆ بەقسەی بابت نەکەی/ ئەو ڕەنجەم نەدەی بەباد
باغەوان گیان من غەریبم/ ڕێگای باغت لە کوێیە
عاشقی چاوی توورانم/ ماڵیان لەسەر خرێیە

خرێ: گەڕەکێکە لە مەهاباد.

مامۆستا زیرەک، هەر لە یەکەم بەیت، یان یەکەم کۆپلەدا باس لە غەریبی دەکات و ڕێگای باغی لە باغەوان دەپرسێ؛ کە ئامانجی چوونە نێو ئاوەدانی و بەهەشتێکە. ڕوحی لە لای زێدی ڕاپەڕین و هەڵکرانی ئالای کۆماری کوردستانە؛ بە ڕۆژهەڵات و تاو هەڵاتی نێو دەبات کە ڕووناکایی داوە لە پردی مەهاباد، کە دیارە پردیش نیشانەی پەڕینەوەیە لە ڕووبەرێک بۆ ڕووبەرێکی دیکە. لەوێدا باسی گەڕەکی خرێی شاری مەهاباد دەکا. خۆشەویستی ئەو شارە لە جوانی تووراندا دەتوێنێتەوە و بەهانەی ئەو شاری چوار چرا و سێدارەیە و بە ناچاری بە تووران دەری دەبڕێ کە ئەو شەڕە دەگەڕێتەوە بۆ چیرۆکە شیعرییەکانی شانامەی فەردەوسی وەختێ باسی ئێران و تووران دەکات. جارێک بە سەر تۆپی کوردستانی دادەنێ و ئۆباڵی بۆ دەکێشێ.

گۆرانی:

«باوابێ باوابێ/ دەستم لە مەمکی دابێ
ئەگەر مەمکان عەزیەت کەم / سەر پەنجەم کوڵەوار بێ
هیچ عەزیەتیان ناکەم/ نەبا لێم تەوەلابێ»

تەوەلا: دوور کەوتنەوە. عەزیەت: زەحمەت، ئازار.

نەعەیبە و نە شکۆیە/ مەمکت نارنجی خۆیە، کوڵمت گوڵی لیمۆیە
دەسماڵی شیلەی ئاڵە/ قەدی دەڵێی شمشاڵە
عرووسم، جووم، ئەرمەنیم/ دینم بۆ تۆ بە تاڵە

شکۆ: شەرم. نارنج: میوەیەک لە بنەماڵەی پرتەقاڵ. خۆیی: شاری خۆیی لە نزیک ورمێ. شیلە: پارچەی تەنک زۆرتر بۆ دەسماڵی خانمان دەکرێ. عرووس: خەڵکی ڕووسیا. جوو: جوولەکە. ئەرمەنی: هەرمەنی، خەڵکی ئەرمەنستان.

هەی ماڵی بابم کاڵێ/ کەزێت بەندی ڕەشماڵێ، سێ گەز بە گەزی قەدیم
باسکم لەو گەردنەت هاڵێ، تۆ بچوو بابت ڕازی بکە
دایکت بۆ من هیچ ناڵێ
پێم عەیبە و پێم ئیرادە/ لەبۆت بکەم ماڵەوماڵێ

کەزی: پرچ. بەند: ئەو پەت و گوریسەی چادری پێدەبەستنەوە. ڕەشماڵ: تاوڵ، خێوەتی ڕەش.

هونەرمەندە ئاشقەکە، لاولاو ئاسا بە بەژن و باڵای تووراندا هەڵدەچێ؛ نەعەیبە و نەشکۆیە؛ ئەوە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی عازەب بوون، کچ سەر سنگی هەڵدەستێ و کوڵمەکانی سوور هەڵدەگەڕێن، لەو عەینەدا کیژۆڵە شەرمێون دەبێت و زۆرتر خۆی لە نیگاکان دەدزێتەوە، دیمەن و ڕوخساری لە چەشنی داری بەر، وەک تارای سوور لە گوڵ دەنیشێ. شۆخە کچ سرک و سلۆک و بازرە دەبێت. دیسان تاسەیە و پاڕانەوە، بێ ڕوحمییە و دڵدۆڕاندن، هەڵچۆقانە و توانەوەیە لە بۆتەی عەشقدا؛ دڵ ئەستێن بە دەسماڵی ناسکی شیلەی ئاڵەوە کەمبەری لە گوێن داری شمشاڵە و دڵدۆڕاو شێخی سەنعان ئاسا

له دین بێبەری دەکا. لەو سەردەمەدا، ئافرەتی کورد بەر لەوەی بسکی بە مۆدی تازە هەڵپاچێ، بە پەلکە و پرچی درێژەوە جوان بوو؛ ئەگەر کەسێک ئافرەتێکی ناخۆش ویستبایە پێی دەگوت: پرچت بە برین چێ! کەزیی بەژن زراڤەکەی کە خۆی ڕاگری خێوەتیماڵە، بە کەزیی چوار ئەستوونی ڕەشماڵی ماڵی ڕاگرتووە؛ هەر وەک لە پەندی کوردیدا دەڵێن: «ژن و ماڵ» ئاشقی ڕاستەقینە لەبەر ئابڕووی دلبەرەکەی ماڵەو ماڵ کردنی پێ شوورەییە، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە حورمەتی دڵخوازەکەی ڕابگرێت و ئەو ئیزنە بە خۆی نادات، یار و ئەغیار گاڵتە بە نازدارەکەی بکەن و شان و شکۆی دابەزێنێ. بە عرووس و جوو و ئەرمەنی. دەڵێ: ئەگەر مەروێ و پشدەر موڵکی من بێت، بۆ تۆی دەفرۆشم، ئاشقان سەر لە ڕێی دلبەردا دادەنێن مەروێ و پشدەر هیچ نییە. هەر لەو گۆرانییەدا باس لە باغی بەی دەکات و ئاواتی ئەوەیە دەستی بگاتە داری بەژنی و دەستێک لە مەمکان بدات. دەشڵێ مەمکان عەزیەت ناکەم، نەوەک لێم بتۆرێن و تەوەلا بن، بەڵێن دەدات ئەگەر عەزیەتیان بکا سەر پەنجەی کوڵەواربێ. لە ڕوانگەی ئەو هونەرمەندەوە مەمکان وەک ساوایەکی سلۆک دەبینێت و ترسی ئەوەی لە دڵدایە ئازاریان بدات و جارێکی دیکە دەستی پێیان نەگات.

گۆرانی:

«لێم زیز بووە چاو کەژاڵم/ زولف شۆڕ و گەردن بەخاڵم

کراسی چیتی نەمسەیە/ ئەو ژنە جیرانی مەیە

بۆخۆی زۆر شۆخوشەنگە/ قەد باریک دەڵێی نەیە»

زیز: زویر. کەژاڵ: ئاسک. چیتی نەمسە: جۆرێک پارچە بوو لە کاتی خۆیدا خانمان دەیان کردە کراس. نەی: قامیش.

مامۆستای گۆرانی و مقاماتی کوردی، حەسەن زیرەک، هەر وەک زۆربەی زۆری گۆرانییەکانی کە بە دوو شێوە گوتوونی، باڵای جوانەکەی بە کاڵای چیتی نەمسا دەڕازێنێتەوە. دەڵێ: سەرەڕای ئەوەی خۆی لە خۆیدا شۆخوشەنگە، قەدی باریکی هەروەک نەی وایە کە نەی وشەیەکی فارسییە و بە قامیش دەگوترێ. چیتی ئاڵ و کرێشە لەو سەردەمەدا تازەباو بووە و پێشیان گوتووە کراسی بەری تەنکە هەروەک پەڕی مێش. گوڵی بە گوڵ پەرژین کردووە و پێی دەڵێ: بەو پشتێنە چیتی ڕەشەوە لە مێردە گولەکەت مەترسێ و وەرە بەردەرکێی حەوشە، ئەمەش بۆ ئافرەتێک گونجاوە کە باوک و برا بەزۆری دار و تێلا لە مل زلحۆرتێکیان بەستووە؛ ئەگینا ئافرەتی کورد حەیا بەخۆیە و ناپاکی بە نامووس و مێردی خۆی ناکات، بەڵام وەختێ نازدار حەیران دڵی لەلای دڵ ئەستێنەکەی بەجێ هێشتووە لە چەشنی پەیکەرەیەکە لە ماڵی گولە مێردیدا.